سیاست‌گذاری رفاه خانواده در ایران، مطالعه تطبیقی برنامه‌های توسعه

ملیحه عرشی: استادیار عضو هیات علمی، گروه مددکاری اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران، marshisw@yahoo.com
مرضیه تکفّلی*: دانشجوی دکترای مددکاری اجتماعی، دانشگاه دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران، marzieh.takaffoli@gmail.com
محمد سبزی خوشنامی: عضو هیات علمی، گروه مددکاری اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران.

واژگان کلیدی

برنامه توسعه

برنامه عمرانی

سیاست

رفاه خانواده

ایران

چکیده

مقدمه: خانواده نقش حساس و مهمی در شکل‌دهی به جامعه ایفا می‌کند، در بسیاری از جوامع ماهیت خانواده به لحاظ فرآیند مدرنیزه شدن و فشارهای مداوم توسعه تا حدی تغییر نموده است. این تغییرات و نیازهای رو به افزایش خانواده‌ها، اولویت‌هایی را برای سیاست‌گزینی دولت‌ها ایجاد کرده است. با توجه به اهمیت و ضرورت توجه به سیاست و رفاه خانواده در کشورها و همچنین عواملی چون پراکندگی و کمبود اطلاعات در این حوزه، پیچیدگی مفهوم رفاه و نیاز سیاست‌گذاران به اطلاع از جایگاه ایران در خصوص رفاه خانواده، ضرورت پرداختن به این موضوع به منظور برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در این حوزه عیان است. لذا این مقاله به بررسی سابقه برنامه‌ریزی رفاه خانواده در ایران، شناخت نقاط قوت و ضعف برنامه‌های اجرا شده،همچنین مشخص کردن سیاست‌های مهم در این حوزه پرداخته است..

روش: روش تحقیق به‌کار گرفته شده مبتنی بر روش اسنادی و مروری با استفاده از تکنیک تحلیل محتوای موضوعی و لغوی بوده است. در این پژوهش ۲۸ سند اصلی در خصوص برنامه‌ها مرور شده‌اند. این اسناد مربوط به اصل برنامه یا ارزشیابی‌هایی در خصوص آن یا لوایح مربوطه می‌باشند.

نتایج: در برنامه‌های قبل و بعد از انقلاب برنامه جداگانه‌ای با موضوع رفاه خانواده وجود نداشته است و فصل بودجه‌ای جداگانه نیز به خود اختصاص نمی‌دادند. اما در برنامهٔ چهارم عمرانی قبل از انقلاب، فصل «رفاه اجتماعی» و برنامه‌ی «رفاه خانواده و کودک» دیده شد.

بحث و نتیجه‌گیری: بررسی نهایی نشان می‌دهد که رفاه خانواده به عنوان یک کلیت مستقل در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های کشور مغفول مانده است. در نتیجه در برنامه‌های آتی رفاه خانواده در ایران لازم است به مولفه‌هایی چون وجود رویکردی کل‌نگر به خانواده، نداشتن نگرشی بیمارمحور و آسیب‌محور به آن، داشتن الگوهای استحقاق‌سنجی و تعیین متولی واحد در این امر توجه کرد.

* نویسنده مسئول
نوع مطالعه: مروری
تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۱۵
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۱/۲۰

نحوه استناد به مقاله: ملیحه عرشی، مرضیه تکفّلی و محمد سبزی خوشنامی. سیاست‌گذاری رفاه خانواده در ایران، مطالعه تطبیقی برنامه‌های توسعه. فصلنامه مددکاری اجتماعی، ۱۳۹٤؛ ٤ (۱): ٤۹-۳۸

[Downloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]

Family Welfare Policies in Iran, Comparative Study of Development Programs

Malihe Arshi: Ph.D of Social Work, Assistant Professor and Faculty Member of University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences. marshi@yahoo.com

Marzieh Takaffoli*: Ph.D Student of Social Work, University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences. marzieh.takaffoli@gmail.com

Mohammad Sabzi Khoshnami: Faculty Member of University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences.

Abstract

Introduction: Family has a critical role in societies. In most of societies, in response to the development and industrialization, the nature of family has changed. Nowadays family issues become priorities to governments' policy making, because of these changes and family's increasing needs. Because of deficit information and documentation in this issue and complicated concept of welfare, it's necessary to study family policies in Iran to use it in policy planning and decision making.

Aims: The paper review the history of family welfare policies in Iran to assess their strengths and weakness and indicate key points for future planning.

Methodology: Current study is documentary research and used content analysis. In the research about 28 main documentaries have reviewed.

Results: There wasn't any specific plan budget about family welfare in none of Development Programs of before and after the Islamic Revolution except Forth Plan before revolution.

Conclusions: It is concluded that family welfare isn't an independent issue in policies and planning. So there should be a comprehensive and non-pathological approach to family in future policies and also it's necessary to appoint an institution to supervise and monitor the family welfare issues.

Keywords

Development Programs

Family Welfare

Policy

Iran

*Corresponding Author

Study Type: Case Study
Received: 05 Jan 2015
Accepted: 09 Apr 2015

Please cite this article as follows: Arshi M, Takaffoli M and Khoshnami M. Family Welfare Policies in Iran, Comparative Study of Development Programs. Quarterly journal of social work. 2015; 4 (1); 38-49

[Downloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]

مقدمه

خانواده به عنوان نماینده و ذینفع توسعه، نقش حساس و مهمی در شکل دهی به جامعه ایفا می کند. خانواده ابزار اصلی انسجام جامعه بوده و این کار را از طریق فعالیت اجتماعی خود انجام می‌دهد. در بسیاری از جوامع ماهیت خانواده به لحاظ فرآیند مدرنیزه شدن و فشارهای مداوم توسعه تا حدی تغییر نموده است. در ویرایش بیستم (آخرین ویرایش) دایره المعارف مددکاری اجتماعی (۲۰۰۸) در تعریف خانواده آمده است که :«تقریبا در تمام جوامع خانواده را به عنوان واحد اصلی و اولیه‌ی هماهنگ و تعدیل کننده زاد و ولد و توزیع مجدد اهداف، در زمینه اجتماعی بزرگتر تولید و مبادله می‌دانند. که این واحد نسبت به تغییرات سریع اقتصادی در محیطی که در آن زندگی می‌کند، آسیب‌پذیر است».

پیشرفت اجتماعی منجر به تقویت مؤسساتی از قبیل مؤسسات مربوط به رفاه، آموزش و سیستم‌های قانونی می‌شود که بخشی از فعالیت‌های سنتی خانواده از قبیل پرورش کودکان، حمایت و حفظ سلامتی را بر عهده می‌گیرند. اگرچه فرایند توسعه به تقویت شبکه‌های حامی خانواده منجر شده است، اما مؤسسات رفاهی ناکارآمد قادر به ارائه انواع خدمات مورد نیاز خانواده در کشورهای مختلف نمی‌باشند. از طرف دیگر، تغییرات در سلامت و بهداشت موجب تحولاتی در ساختار و وظایف خانواده شده است. این تغییرات و نیازهای رو به افزایش خانواده‌ها، اولویت‌هایی را برای سیاست‌گزینی دولت‌ها ایجاد کرده است که می‌توان به ریشه کنی فقر، تقویت مؤسسات رفاهی، برنامه‌های رفاه خانواده، دسترسی به پیشرفت و توسعه اجتماعی و همچنین تمرکز جهان امروز بر اصول دموکراتیک و اهمیت جامعه مدنی اشاره کرد (شادلو، ۱۳۸۴ : ۹).

در رابطه با مفهوم رفاه می‌توان عنوان کرد که «یک تعریف جامع از رفاه شاید هم شامل مؤلفه‌های عینی بهزیستی نظیر رفاه مادی و بهداشتی باشد و هم مواردی نظیر فرصت‌ها و استقلال را در برگیرد.» (بلیک مور، ۱۳۸۵: ۴۴۱). لازم به ذکر است که مفهوم رفاه با بسیاری از مفاهیم دیگر در ارتباط تنگاتنگ است. همچنین این مفهوم در ارتباط با مسائل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، تعاریف مختلفی به خود می‌گیرد.

سیاست خانواده نیز مجموعه راه‌کارهایی است که برای رفاه و بهزیستی خانواده اندیشیده و به کار گرفته می‌شود و در دانشنامه بریتانیکا (پینکر،۲۰۱۴) در تعریف رفاه خانواده آورده شده است «به صورت معمول فلاسفه اجتماعی و متخصصانی که با افراد کار می‌کنند، زندگی خانوادگی را بستری ایده آل برای ارتقاء رفاه اجتماعی می‌دانند. برنامه‌های رفاه خانواده به دنبال حفظ و قدرت بخشیدن واحد خانواده از طریق یاری‌رسانی اقتصادی (در مواقعی که در دسترس است) و یاری‌رسانی به افراد از طریق خدمات مختلف و متنوع است». در تعریفی دیگر، سیاست خانواده، سیاستی خوانده می‌شود که هدف آن حفاظت، ارتقاء و قدرت بخشیدن به خانواده‌ها از طریق رسیدگی به یکی یا بیشتر از یکی از پنج کارکرد اجرایی صریح خانواده است: ۱- شکل و ساخت خانواده ۲- حمایت شرکاء زندگی ۳- حمایت اقتصادی ۴- تربیت فرزندان ۵- مراقبت (بوگنشیندر، ۲۰۱۴).

در کنار این تعریف که به کارکردهای صریح خانواده می‌پردازد، بوگنشیندر (۲۰۰۶) تصریح می‌کند که در بیانی ضمنی، رویکرد خانواده محوری در سیاست‌گذاری، نشان دهنده نقش قابل توجه‌ای است که خانواده می‌تواند در ابعاد و موضوعات مختلف و گسترده سیاسی ایفا کند. خانواده محوری در سیاست‌گذاری، نتایج هر قانون یا سیاست را بدون در نظر گرفتن این موضوع که آیا به صورت صریح و مستقیم، خانواده را هدف قرار داده است یا نه، برای بررسی اثرات آن سیاست‌گذاری‌ها بر رفاه خانواده تحلیل و آنالیز می‌کند.

در واقع در مورد سیاست خانواده معتقدند، رابطه بین زندگی خانوادگی و سیاست‌های اجتماعی توسط دولت‌ها تنظیم می‌شود و آن‌ها به شکل مستقیم یا از طریق نهادهای گوناگون اجتماعی بر زندگی خانوادگی تأثیر می‌گذارند. این نوع اقدامات را می‌توان مداخله دولت در جهت حفظ و ارتقاء سطح روابط خانوادگی نامید. از نظر مفسرین، سیاست‌ها و اقدامات دولت‌ها می‌تواند باعث گسترش تقاضای افراد برای تشکیل خانواده شود و حتی دیدگاه‌های افراد در مورد خانواده را به گونه‌ای مثبت تغییر دهد. برخی نیز با نگاهی منفی به این اقدامات می‌نگرند و معتقدند دولت‌ها تنها سعی در ارائه خدمات رفاهی برای خانواده‌ها دارند و این به معنی آن است که آن‌ها به خانواده نگاهی اقتصادی دارند و به بسیاری از دیگر ابعاد خانواده توجه کافی به‌عمل نمی‌آورند (رابینز مک کارتی و ادواردز، ۱۳۹۰: ۳۳۵).

در مورد رفاه نظریه‌های متعددی وجود دارد و دسته‌بندی‌های موجود از نظریه‌های رفاهی بسیار متعدد و متنوع است، بعضی

wnloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]

این دسته‌بندی را بر اساس میزان قدرت دولت، به چپ و راست تقسیم می‌کنند، برخی به دسته‌بندی‌های نظام‌های رفاهی کشورهای مختلف معتقدند و بعضی دسته‌بندی‌های دیگری مانند نظریه تطبیقی، نظریه نظام و پست‌مدرن را مطرح می‌کنند و برخی نظریه را برحسب صاحب نظر آن می‌شناسند و بالاخره بعضی دسته‌بندی نظریه‌ها را به کلاسیک و جدید تقسیم‌بندی می‌کنند. یکی از مهم‌ترین دسته‌بندی‌های موجود، تقسیم‌بندی اسپینگ اندرسون است که در ادامه معرفی می‌شود.

همانطور که گفته شد، در مقایسه تطبیقی کشورها، آن‌ها از نظر رویکردی که به رفاه دارند دسته‌بندی شده‌اند. نسل اول مطالعات تطبیقی بر این فرض استوار بود که میزان هزینهٔ اجتماعی، منعکس کننده تعهد دولت نسبت به مسئلهٔ رفاه است. هنگامی که کشورها برحسب سطح هزینهٔ اجتماعی خود طبقه‌بندی شدند، به‌طور تلویحی این گونه استنتاج گردید که سطح هزینه بالاتر منجر به امنیت اجتماعی فراگیرتر می‌شود. در نسل دوم مطالعات تطبیقی، مرکز توجه به ماهیت دولت رفاهی معطوف شد. این مطالعات بجای توجه به هزینه‌ها، توجه خود را به ابزار و وسایلی که مولد رفاه است، معطوف داشته‌اند. در واقع دولت رفاهی بر مبنای عواملی چون سطح مزایا، معیارهای حائز شرایط شدن، ماهیت عمومی یا محدود سیاست اجتماعی، برابری جنس‌ها، تعهد به اشتغال کامل و غیره، طبقه‌بندی شده‌اند. نسل سوم مطالعات دولت رفاهی تدریجاً به این نتیجه رسیده است که ارزش واقعی دولت رفاهی وابسته به نتایج آن است. توجه اصلی آن معطوف به نتایجی است که می‌تواند از سطوح معین هزینه و قوانین مناسب حاصل شود. به‌طور خلاصه، این مطالعات ارائه کنندهٔ تصویر کامل‌تری از نحوهٔ عملکرد دولت رفاهی است (اسپینگ‌اندرسون ۱۹۹۰ به نقل از ماکینن، ۱۳۷۹).

لذا در راستای حفاظت و حمایت از خانواده، سیاست‌های رفاه خانواده‌ای که دولت برمی‌گزیند، بسیار مهم است و نوع دولت را در بین رژیم‌های رفاهی مشخص می‌گرداند. اما کشورها از نظر برخوردار بودن از سیاست‌ها و خط مشی‌های روشن در زمینهٔ خانواده وضعیت یکسانی ندارند. در بسیاری از کشورها، در حالی که در زمینهٔ آموزش، بهداشت، تأمین اجتماعی، اشتغال، مالیات، مهاجرت و حقوق شهروندی قوانین و سیاست‌های روشنی وجود دارد، در مورد خانواده، وضعیت اینگونه نیست. این تفاوت ناشی از این است که همانطور که مطرح شد، هنوز به خوبی نمی‌توان مشخص نمود دولت‌ها در چه زمینه‌ای حق دخالت در امور خانواده را دارند و در چه زمینه‌هایی مجاز به چنین دخالت‌هایی نیستند.

مدل سه وجهی اسپینگ‌اندرسون گونه‌شناسی خانواده را در کشورهای غربی به خوبی نشان می‌دهد. طبق این مدل، در نظام‌های سیاسی لیبرال، رابطه بین خانواده و دولت اینگونه تعریف شده است که دولت در هیچ زمینه‌ای در امور خانواده دخالت نکند، تنها استثناء در این مورد دخالت‌های محدود اما حساب شده و هدفمند در زمانی است که خانواده با مشکل جدی روبرو شود و خود مایل به حمایت از سوی دولت باشد. در مورد خانواده این تصور وجود دارد که در نهایت روابط خانوادگی بدون دخالت دولت به شرایط مطلوب خود خواهد رسید (ربینزمک کارتی و ادواردز، ۱۳۹۰؛ سیکینز، ۲۰۰۵؛ اسکراجز و آلن، ۲۰۰۶).

در مدل اسپینگ‌اندرسون، دولت‌های محافظه‌کار سعی در پشتیبانی از نقش نان‌آور بودن مردان و خانه‌دار بودن زنان در خانواده را دارند و به گونه‌ای تلاش می‌کنند که در جهت تقویت الزامات و تعهدات متقابل اعضای خانواده نسبت به یکدیگر اقداماتی انجام دهند. در این نظام اقدامات دولت‌ها در جهت کاهش خطرات فروپاشی زندگی خانوادگی است (ربینزمک کارتی و ادواردز، ۱۳۹۰؛ سیکینز، ۲۰۰۵؛ اسکراجز و آلن، ۲۰۰۶).

در نظام‌های سیاسی مبتنی بر سوسیال دموکراسی، نقش دولت در حمایت از خانواده بسیار پررنگ و همه جانبه است اما به جای حمایت از خانواده از اعضای خانواده به عنوان افرادی مستقل حمایت به عمل می‌آید. در واقع دولت خلأ نبودن پدر و مادر در خانه را پر می‌کند. مسئولیت نگهداری از بچه‌ها بین خانواده و دولت تقسیم می‌شود و هر دوی آن‌ها در این زمینه ملزم به انجام اقداماتی خاص و پذیرش مسئولیت‌هایی ویژه می‌شوند (ربینزمک کارتی و ادواردز، ۱۳۹۰).

لذا با توجه به مطالب عنوان شده رابطه بین زندگی خانوادگی و سیاست‌های اجتماعی توسط دولت‌ها تنظیم می‌شود و اتخاذ سیاست‌های اجتماعی مؤثر، قبل از هر مکان، تأثیر خود را بر خانواده و اعضای آن می‌گذارد. خانواده‌ی سالم هزینه‌های کمتری را به جامعه تحمیل می‌کند و نقش اساسی و بی‌بدیلی در پیوند فرد و جامعه دارد. از یک طرف نقش خانواده در سلامت جامعه و تربیت فرهنگی و

wnloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]

اجتماعی و از طرف دیگر تأثیر جامعه و سیاست گذاری‌های اجتماعی بر خانواده، رابطه‌ای متقابلی بین این دو ایجاد کرده اســت. همهٔ آنچه گفته شــد نشانگر آن است که بهبود و ارتقاء نقش خانواده و سلامت آن اندیشه‌های ژرفی را می‌طلبد. در واقع شناخت و بررسی روند طی شــده در کشور در رابطه با رفاه خانواده و تحلیل سیاست گذاری‌های موجــود می‌توانــد در برنامه‌ریزی و تعیین خط‌مشــی پیش رو تعیین کننده باشد. در واقع اساس برنامه‌ریزی باید بر پایه نگرش، رسالت و خط مشی‌های کلی سیاست کشور باشد و با در نظر گرفتن فرهنگ و شرایط کشور به ارائه الگوی متناسب با جامعه بپردازد.

با توجه به موارد ذکر شده در رابطه با اهمیت و ضرورت توجه به سیاست و رفاه خانواده در کشورها و همچنین عواملی چون اهمیت نهاد خانواده، پراکندگی و کمبــود اطلاعات و پژوهش‌هــا در این حوزه، پیچیدگی مفهوم رفاه، دشواری جدا کردن رفاه اجتماعی از دیگر ابعاد اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و با توجه به نیاز سیاست گذاران به اطلاع از جایگاه ایران در خصــوص رفاه خانــواده، ضرورت پرداختن به برنامه‌ها و نگرش موجود در کشور به خانواده و سیاست‌های رفاهی پی‌ریزی شده برای آن به منظور برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در این حوزه مبرهن است. لذا، در این مقاله به بررسی و تحلیل سیاست‌های رفاه خانواده در ایران قبل و پس از انقلاب جمهوری اسلامی با تاکید بر برنامه‌های عمرانی و توسعه پرداخته شده است.

روش

در این مقاله با توجه به موضوع مورد مطالعه، روش تحقیق بکار گرفته شــده روش اســنادی و مروری است. پژوهش اســنادی، پژوهش مبتنی بر شــواهد برگرفته از مطالعه اســناد، مانند آرشیوها یا آمار رسمی اســت (مجدفر، ۱۳۸۲). در این مطالعه برای اســتخراج اســناد و مدارک مربوط به رفاه خانواده، کلیه اســناد شــامل متون برنامه، لوایح، اهداف و سیاســت‌های برنامه و نظارت و ارزشــیابی‌های آن مرور شدند. تعداد این اسناد ۲۸ عدد بود که در نهایت تعداد ۲۴ تا از آن‌ها برای تهیه این مقاله به طور مستقیم مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این اسناد تحلیل محتوای موضوعی و لغوی شدند و در همه فصول لغات خانواده، کودکان، جوانان مورد بررسی و جستجو قرار گرفت. همچنین در پژوهش پیش رو اسناد و مدارک مرتبط با یازده برنامه‌ی توســعه تدوین شــده در کشور، مورد بررســی و تحلیل واقع شده است. از برنامه‌های عمرانی تدوین شــده پنج برنامه قبل از انقلاب اجرایی شــده و برنامه ششــم صرفا تدوین شده بود و به اجرا در نیامد. در مورد برنامه‌های بعد از انقلاب هم باید گفت که چهار برنامه بعد از انقلاب به اجرا درآمده و برنامه پنجم در حال اجرا اســت که کلیه این دوره‌های زمانی مورد مطالعه قرار گرفتند. این اسناد از کتابخانه‌های سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، مجلس شــورای اسلامی، سازمان بهزیستی، مرکز امور مشارکت ریاست جمهوری و سامانه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی جمع‌آوری شده‌اند.

یافته‌ها

به منظور مطالعه روند رفاه خانواده در کشــور، برنامه‌های توســعه قبل و بعد از انقلاب جمهوری اسلامی ایران بررسی شــدند. در تحلیل برنامه‌های پس از انقلاب برای شــناخت بیشــتر زمینه‌های تدوین این برنامه‌ها، بــر قوانین، برنامه‌ها و دستورالعمل‌های مرتبط نیز مرور کوتاهی شده است.

رفــاه خانواده در برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب جمهوری اســلامی ایران - برنامه اول عمرانی (نیمه دوم ۱۳۲۷- نیمه اول ۱۳۳٤): در این برنامه به‌طور مشــخص فصل رفــاه اجتماعی و همچنین رفاه خانواده وجود ندارد ولیکن در ماده ۱ این قانون دولت مکلف شــده اســت برنامه هفت ســاله عمرانی را به منظور تهیه مایحتاج مردم، اصلاح امور بهداشــت عمومی، بالا بردن ســطح معلومات و زندگی افراد و بهبود وضع معیشت و تنزل هزینه‌های زندگانی و... اجرا نماید. در این برنامه که شــش فصل دارد یکی از فصول اصلاحات اجتماعی و شــهری است. در زیر مجموعه این بخش ســاختن خانه‌های ارزان، لوله‌کشــی آب و برق، بهداشــت عمومی، اشتغال بیکاران و سایر عملیات عام‌المنفعه و... آمده است (برنامه اول عمرانی کشور، ۱۳۲۷).

برنامه دوم عمرانی (نیمه دوم ۱۳۳٤ - نیمه اول ۱۳٤۱): در این برنامه نیز فصل رفاه اجتماعی و رفاه خانواده بطور مشخص و جداگانه وجود ندارد و لیکن باز هم دولت مکلف شده به منظور بالا بردن سطح زندگی و بهبود وضع

wnloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]

معیشت و بهداشت و... این برنامه را اجرا نماید. فصل امور اجتماعی یکی از چهار فصل این برنامه و زیر مجموعه‌های آن عبارتند از: بهداشت عمومی، فرهنگ، برق و آب، عملیات اجتماعی در شهرستان‌ها و ساختمان زندان، آمار، کمک به شرکت‌های تعاونی و تولیدی، کمک به سازمان‌های کارگری (برنامه دوم عمرانی کشور، ۱۳۳۴).

برنامه سوم عمرانی (نیمه دوم ۱۳۴۱- پایان سال ۱۳٤٦): این برنامه به صورت فصول دوگانه‌ای تدوین شده است که یک از آن‌ها همانند فصل‌بندی‌های برنامه اول و دوم است. در این فصول دوگانه، نامی از امور اجتماعی وجود ندارد. با این‌حال اقدامات متعددی تا زمان اجرای این برنامه از طریق سازمان‌های رفاهی (دولتی، اجتماعی، عمومی و خصوصی) در زمینه‌های مختلف بیمه‌های اجتماعی، رفاه خانواده، رفاه کودکان بی‌سرپرست و رفاه جوانان صورت گرفته است. در این زمان علیرغم سرمایه‌گذاری‌های وسیع و تعدد دستگاه‌های اجتماعی، به‌علت فقدان برنامه جامع و سازمان هماهنگ کننده تا زمان برنامه چهارم از مجموع این فعالیت‌ها و سرمایه گذاری‌ها بهره‌برداری صحیح نشده است (برنامه سوم عمرانی کشور، ۱۳۴۱).

برنامه چهارم عمرانی (۱۳٤۷-۱۳۵۱): در این برنامه تقسیم‌بندی فصول اصلی مانند برنامه سوم است و رفاه اجتماعی یکی از این فصول را تشکیل می‌دهد (برنامه چهارم عمرانی کشور، ۱۳۴۶). به اختصار می‌توان گفت که هدف کلی برنامه چهارم در زمینه رفاه اجتماعی آن بوده است که به‌تدریج کلیه فعالیت‌های رفاهی از جنبه خیریه و محدود و از صورت چاره‌جوئی موقت مشکلات و دردهای اجتماعی خارج شده و تحت نظارت دولت بصورت یک وظیفه عمومی و به‌شکلی سازمان یافته و منطبق بر معیارهای مشخص درآید (برنامه پنجم عمرانی کشور، ۱۳۵۱). فعالیت‌های مورد نظر در برنامه چهارم برای رسیدن به اهداف مذکور مشتمل بر ۴ برنامه‌ی «بیمه‌های اجتماعی»، «خدمات رفاهی»، «برنامه ورزش، تربیت بدنی و تفریحات سالم» و «برنامه آموزش کادر فنی و تحقیقات» بوده است و به رفاه خانواده و کودک به عنوان یکی از زیرمجموعه‌های برنامه خدمات رفاهی پرداخته شده است.

برنامه پنجم عمرانی (۱۳۵۲- ۱۳۵٦): هدف کلی برنامه پنجم عمرانی عدالت اجتماعی ذکر شده است. در این برنامه اعتبارات به سه بخش عمده امور عمومی، امور اجتماعی و امور اقتصادی تقسیم شده و فصل رفاه و تأمین اجتماعی در زیرمجموعه بخش اموراجتماعی واقع شده است. برنامه‌های فصل رفاه و تأمین اجتماعی در برنامه پنجم، شامل: بیمه‌های اجتماعی، خدمات رفاهی، توانبخشی گروه‌های خاص، مشارکت و ارتباطات اجتماعی و آموزش و تحقیقات در تأمین و رفاه اجتماعی می‌باشند. در این برنامه برای گروه‌ها و افرادی که از خدمات رفاهی بهره‌مند می‌شوند ضوابط خاص و روشنی تدوین شد. رفاه اجتماعی در برنامه پنجم گروه‌های جدیدی را مثل معلمان و آسیب دیدگان در بر می‌گیرد و فعالیت جدیدی یعنی مشارکت و ارتباطات اجتماعی را شروع می‌کند (برنامه پنجم عمرانی کشور، ۱۳۵۱).

برنامه ششم عمرانی (۱۳۵۷- ۱۳٦۱): برنامه ششم عمرانی قبل از انقلاب، در سال ۱۳۵۷ با ظهور انقلاب اسلامی، عملی نشد و در حد نوشته باقی ماند. هدف اساسی از عرضه خدمات رفاهی در این برنامه، تأمین نیازمندی‌های اساسی زندگی برای گروه‌های کم‌بهره اجتماعی و مناطق کمتر توسعه یافته کشور و بهزیستی گروه‌های خاص نیازمند ذکر شده است (برنامه ششم عمرانی کشور، ۱۳۵۵). فصل تأمین و رفاه اجتماعی در برنامه عمرانی ششم کشور شامل این برنامه‌ها می‌گردد: برنامه تأمین اجتماعی، برنامه خدمات رفاهی، برنامه خدمات توانبخشی، برنامه دفاع اجتماعی، برنامه خدمات امدادی، برنامه خدمات داوطلبانه، برنامه‌گذران اوقات فراغت، برنامه نیروی انسانی و تحقیقات، برنامه مدیریت و خدمات اداری (برنامه ششم عمرانی کشور، ۱۳۵۷).

رفاه خانواده پس از انقلاب جمهوری اسلامی ایران: پس از انقلاب اسلامی شواهد و مدارکی که ممکن است در شناخت سیاست خانواده در ایران کمک دهنده باشد شامل قوانین مربوط به خانواده و زنان، دستوالعمل‌ها و آیین‌نامه‌ها و سیاست‌های تدوین شده توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی و برنامه‌های توسعه پنج ساله کشور است. که در ادامه به این موارد پرداخته شده است.

درمقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر اهمیت خانواده در رشد و تکامل پاینده انسان و وظیفه حکومت در تامین امکانات

wnloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]

مـورد نیاز این نهاد تاکید شـده اسـت. در اصول متعـددی از قانون اساسـی نیز بـه موارد مرتبط با رفـاه خانواده چون توجـه به خانواده در سیاسـت‌گذاری‌ها، حقوق برابر زنـان و مردان، حمایت از زنان و مادران، مبـارزه با فقر و تامین نیازهای اساسـی افراد و فراهم کردن زمینه اشـتغال مناسب مردم اشاره شده است (اصول ۱۰،۱۲، ۲۰، ۲۱، ۳۱ و ۴۳ قانون اساسی).

در قانـون مدنـی ایران قوانین متعـددی چـون ازدواج و طلاق، به صورت مستقیم یا غیرمسـتقیم به خانواده مربوط می‌شوند که بعضی از آن‌ها در طول تاریخ ایران تغییرات زیادی را به خود دیده‌اند. برای نمونـه با توجه به آمارهای روزافزون طلاق و تقاضای تبعی آن چون حضانـت کودکان، نفقـه، مهریه و غیره، قانون‌گذار در سـال ۱۳۷۱ بـرای جلوگیری از بروز این امر با تصویـب « قانون اصلاح مقررات مربـوط به طلاق» ثبت طلاق‌های بـدون گواهی صادره مبنی بر عدم امکان سـازش از ناحیه محاکم را ممنوع نمود و اختیار زوجین نسبت به طلاق توافقی بدون مراجعه به دادگاه سـلب شد (آرتیدار، ۱۳۸۶: ۴۱).

همچنین در سـال ۱۳۷۵ با توجه بـه تراکم پرونده‌های خانوادگی و نیز حساسـیت و ضرورت عدم تداخل آن‌ها بـا موضوعات دیگر، و همچنین نیاز شـدید به وجود محاکم خاصی برای رسـیدگی به امور خانوادگـی طـرح دادگاه خانواده به تصویب رسـید. به موجب این قانون صلاحیت این دادگاه رسـیدگی به دعاوی چـون نکاح دائم، نکاح موقت، طلاق، مهریه، فسـخ نکاح، جهیزیـه اجرت المثل و... می‌باشد (آرتیدار، ۱۳۸۶: ۴۲ و ۱۱۰).

در قوانین کیفری کشـورمان نیز در قوانین متعـدد، موارد مرتبط با خانـواده به چشـم می‌خورد که می‌توان به وظایف سـازمان زندان‌ها بـرای کمک به خانـواده زندانیان و مـددکاری بـرای آن‌ها، قانون استفاده ابزاری از جنس زن و افراد در مطبوعات، جرایم ضد عفت و اخلاق عمومی و ضد حقوق و تکالیف خانوادگی اشاره کرد.

علاوه بر موارد ذکر شده در قوانین دیگری چون قوانین استخدامی (همانند قانون خدمت نیمه وقت بانوان، هزینه عائله‌مندی برای زنان)، قوانین کار و امـور اجتماعی (همانند قانون سـاختار نظام جامع رفاه و تأمیـن اجتماعی درحمایت از کودکان و زنان بی‌سرپرسـت، زنان خانه‌دار و توجه به شـرایط اشـتغال و تسـهیلات رفاهی برای زنان و مادران، تأسـیس صندوق پس‌انـداز ازدواج، آئین نامـه چتر ایمنی رفـاه اجتماعـی، قانـون تسـهیل ازدواج جوانان)، قوانیـن فرهنگی مصوب شـورای فرهنگی اجتماعی زنان (قوانین علمی و آموزشـی و اساسـنامه‌های مراکز آموزشـی بـرای بانوان)، مصوبات شـورای عالـی انقـلاب فرهنگی (چون اهـداف و اصول تشـکیل خانواده و سیاست‌های تحکیم و تعالی آن، منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان، سیاسـت‌ها و راهبردهای ارتقائ سـلامت زنان، سیاست‌های ارتقاء مشارکت زنان در آموزش عالی) موضـوع خانواده نمود پیدا کرده و مورد اشاره واقع شده است.

در رابطـه با قوانیـن بین‌المللـی در مورد خانواده که کشـورمان به آن‌ها متعهد است می‌توان عنوان کـرد که اکثر توافق‌نامه‌های بین‌المللـی در خصـوص الحـاق ایـران به کنوانسـیون‌های رفع تبعیض و منع خرید و فروش زنان و برده، تساوی اجرت کارگران زن و مرد و محو بدترین اشکال کار کودک اسـت. تنها توافق‌نامه در خصوص خانواده، موافقتنامه همکاری در زمینـه فعالیت زنان و خانواده ایران و تونس اسـت که در سال ۱۳۸۲ مصوب شده است که در بندهای آن همکاری ارگان‌های فعـال در زمینه زنان و خانواده و ایجاد بانک‌های اطلاعاتی، دوره های آموزشـی و... گنجانده شـده اسـت (آرتیدار، ۱۳۸۶: ۵۴۶-۵۴۸).

برنامـه اول توسـعه اقتصـادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳٦۸- ۱۳۷۲):

هدف‌ها و سیاسـت‌های کلی توسعه آینده در این برنامه، گسترش آموزش و فرهنگ، تأمین اسـتقلال اقتصادی، تأمین اجتماعی و خدمات بهداشتی و درمانی، تأمین خوراک و پوشـاک و مسـکن، رفع بیکاری و تأمین منافع مستضعفین ذکر شده است. فصل بیست و پنجم در زیر مجموعـه بخش فرهنگی و اجتماعی این برنامه، «بهزیسـتی» نام دارد و در آن گسـترش خدمـات در جهت تأمین حداقل نیازهای اساسـی گروه‌های نیازمند جامعه، افراد و خانواده‌های بی‌سرپرسـت و همچنین لزوم توجه به خانواده‌های شـهداء و جانبـازان مدنظر قرار گرفته شـده اسـت (برنامه اول توسعه،۱۳۶۱).

برنامـه دوم توسـعه اقتصـادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۷٤- ۱۳۷۸):

در جهت‌گیری‌هـا و هدف‌هـای کلـی برنامـه دوم، محورهای عدالـت اجتماعی

wnloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]

مورد نظر قـرار گرفته‌اند. بخش بهزیسـتی و تأمیـن اجتماعـی بخش دهم ایـن برنامه اسـت که در هدف‌های کیفی آن به فراهم آوردن موجبـات حفظ و تقویـت خانواده به عنـوان اساسـی‌ترین واحـد اجتماعی و تأمیـن زندگی متعارف بـرای خانواده‌های نیازمنـد، بی‌سرپرسـت و معلولین همچنین رشـد و اعتلای سـطح فرهنگی و اعتقادی خانواده‌های تحت حمایت بخش بهزیستی، اشـاره شده است. در کنار توجه خاصی که به گـروه خانواده‌هـای شـاهد و جانباز در این بخش صورت گرفته اسـت، برنامه‌های دیگری مرتبط با رفاه اعضای خانواده، نظیر برنامه توانبخشی برنامه امداد آسیب‌دیدگان، برنامه کارآمـوزی و بازپـروری اجتماعی و برنامه حمایـت خانواده نیـز مدنظر واقع شده‌اند (برنامه دوم توسعه، ۱۳۷۲).

برنامـه سـوم توسـعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی(۱۳۷۹ - ۱۳۸۳) : این برنامه از سه قسمت حوزه‌های فرابخشی، حوزه‌های بخشـی و نظارت تشـکیل شده است که در حوزه‌های فرابخشی نظام تأمین اجتماعی و یارانه‌ها آمده اسـت و در آن به بیمه‌های کارگـران و جانبازان و ایثارگران پرداخته شـده اسـت. در بخش بهداشت و درمانی در امور بخشـی این برنامـه تنها به مسـاله سـوءتغذیه خانواده‌های کم درآمد پرداخته شـده اسـت. در سـند برنامه سوم، بهزیستی و توانبخشـی جزئی از بهداشت و درمان آمده و تنها به افزایش تعداد معلولین و افزایـش تعـداد سـالمندان و کمـک به نگهداری آن‌ها به وسـیله مشـارکت جامه اشاره شده است (برنامه سوم توسعه،۱۳۷۸).

برنامه چهـارم توسـعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸٤- ۱۳۸۸): مأموریـت اصلی ایـن برنامه رشـد پایدار اقتصادی دانایی محور اسـت و چهار هدف کلی «توسعه دانش پایه، عدالت محور و در تعامل با جهان»، «تأمین مطمئن امنیت ملی و بازدارندگی همه جانبه»، «صیانت از هویت و فرهنگ اسلامی ایرانی» و «حاکمیت موثر و اسـتقرار دولت شایسته» دارد. به‌طورکلی تدوین برنامه چهارم و بخش‌های این برنامه، با برنامه‌های قبلی متفاوت است و نمی‌توان در آن بخشـی به نام بهزیسـتی یا تأمیـن اجتماعی یا رفاه سلامت پیدا کرد. بلکه در مواد مختلف این برنامه می‌توان به مواردی که با رفاه خانواده و رفاه افراد در ارتباط باشـد، دسـت یافت (برنامه چهارم توسعه،۱۳۸۲). برنامه چهارم دارای ۶ بخش و ۱۵ فصل و ۱۶۰ ماده اسـت. بخش سـوم این برنامه، ارتقاء سـلامت و بهبود کیفیت زندگـی و ارتقاء امنیت انسـانی و عدالت اجتماعـی را در خود جای داده اسـت. در همین بخش به طور مستقیم به ارتقای سطح بهداشت روان، گسـترش خدمات مددکاری اجتماعـی، تقویت بنیان خانواده و توانمندسـازی افراد و گروه‌های در معرض آسـیب، خانواده فقرا و نقاط آسـیب‌خیز و بحران‌زای اجتماعی اشـاره شده است. در این برنامه هم خانواده ایثارگران و شـهدا به طور جداگانه دیده شده است (مجموعه قانون برنامه چهارم توسعه،۱۳۸۳).

برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۹۰-۱۳۹٤): برنامـه پنجم در ۹ فصل و ۲۳۵ ماده تدوین شـده که فصل سوم آن‌را امور اجتماعی تشکیل می‌دهد. این فصل به ۶ زیر مجموعه بیمه‌های اجتماعی، سـلامت، بیمه سلامت، حمایتی و توانمندسازی، سـرمایه اجتماعی- جوانان و خانواده و ایثارگران پرداخته اسـت. در زیر مجموعه سـرمایه اجتماعی- جوانان و خانواده به مسـائل جوانان از جمله ازدواج آن‌ها اشـاره شده اسـت. در زیر مجموعه حمایتی و توانمندسـازی به زنان سرپرسـت خانوار و برنامه‌های خانواده‌محور توجه شده اسـت. در بخش مربوط به ایثارگران به خانواده این گروه به طور جداگانه اهمیت داده شـده اسـت. در فصـل حقوق قضایی سـازمان‌های ذی‌ربط مانند بهزیسـتی و کمیته امـداد مکلف به رفع مشکل خانواده زندانیان بی‌بضاعت شده‌اند (مجموعه برنامه پنج ساله پنجم توسعه، ۱۳۸۹).

بررسـی پنج برنامه توسـعه اقتصادی، اجتماعـی و فرهنگی پس از انقـلاب جمهوری اسـلامی ایـران از ابعاد مختلفی چـون اهداف و سیاسـت‌های مرتبط با موضوع خانـواده، تخصیص فصل جداگانه به این موضـوع، گروه‌های مخاطب رفاهی و سـازمان‌های ارائه دهنده خدمـات صورت گرفته که در قالب جداولی (جدول ۱ و ۲) خلاصه شده است.

wnloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]

جدول شماره(۱) مقایسه اهداف و سیاست‌های برنامه‌های توسعه

برنامه توسعه	بازه اجرایی	
برنامه اول توسعه	۱۳۶۸ الی ۱۳۷۲	اهداف: ●تلاش در جهت تأمین عدالت اجتماعی اسلامی. ●تأمین حداقل نیازهای اساسی آحاد مردم. سیاست‌ها: تغییر سیستم سهمیه‌بندی کالاهای اساسی به نحوی که سوبسیدهای پرداخت شده در چارچوب نظام تأمین اجتماعی کشور به تدریج صرفاً متوجه افراد کم‌درآمد جامعه گردد. خط مشی‌ها: ●تلاش در جهت تأمین قسط اسلامی و عدالت اجتماعی. ●تأمین حداقل نیازهای اساسی عامه مردم
برنامه دوم توسعه	۱۳۷۳ الی ۱۳۷۷	اهداف و چشم اندازها : تلاش در جهت تحقق عدالت اجتماعی از طریق: ●توسعه و بهبود کیفیت شرایط عمومی زندگی مردم. ●تعمیم، گسترش و بهبود نظام تأمین اجتماعی. ●عنایت به مناطق محروم و روستاها باالویت اشتغال، بهداشت وآموزش، تولید عمران. ●حمایت از ایثارگران و بسیجیان و رزمندگان و اقشار نیازمند و آسیب‌پذیر. ●تحت پوشش قراردادن کلیه کودکان ونوجوانان لازم التعلیم و تقویت آموزش‌های عمومی. ●تأمین بهداشت عمومی وگسترش بیمه همگانی. ●جهت دادن کمک‌های انتقالی دولت در راستای حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و نیازمند و محرومیت‌زدایی. ●اتخاذ تصمیمات سازگار جهت محرومیت‌زدایی و رفع عدم تعادل‌های منطقه‌ای در برنامه‌های آمایش سرزمین
برنامه سوم توسعه	۱۳۷۹ الی ۱۳۸۳	اهداف: استقرار عدالت اجتماعی سیاست‌های امور اقتصادی: ●تمرکز دادن همه فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعهٔ اقتصادی به سمت و سوی «عدالت اجتماعی» و کاهش فاصله میان درآمدهای طبقات، رفع محرومیت از قشرهای کم‌درآمد. ●ایجاد نظام جامع تأمین اجتماعی برای حمایت از حقوق محرومان و مستضعفان و مبارزه با فقر و حمایت از نهادهای عمومی و مؤسسات و خیریه‌های مردمی با رعایت ملاحظات دینی و انقلابی. ●تلاش برای مهار تورم و حفظ قدرت خرید گروه‌های متوسط و کم‌درآمد جامعه و کمک به سرمایه‌گذاری و ایجاد اشتغال برای آنان. سیاست‌های امور اجتماعی، سیاسی، دفاعی و امنیتی: ●اهتمام به موضوع «جوانان» ایجاد زمینه‌های مساعد برای پیشرفت و تلاش برای رفع دغدغه‌هایی از قبیل ازدواج و آیندهٔ شغلی و علمی آن. ●تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و در صحنه‌های اجتماعی، و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همهٔ عرصه‌ها ●اصلاح نظام اداری در جهت: افزایش تحرک و کارایی، بهبود خدمت‌رسانی به مردم، تأمین کرامت و معیشت کارکنان ●آمایش سرزمین به عنوان چارچوب بلندمدت در برنامه‌ریزی‌ها مبتنی بر اصول: ○گسترش عدالت اجتماعی و تعادل‌های منطقه‌ای. ○توجه به توسعهٔ متکی بر منابع داخلی و رفع محرومیت خصوصاً در مناطق روستایی کشور.
برنامه چهارم توسعه	۱۳۸۴ الی ۱۳۸۸	سیاست‌های امور اجتماعی، سیاسی، دفاعی و امنیتی (با توجه به سند چشم‌انداز بیست ساله): ●تلاش درجهت تحقق عدالت اجتماعی و ایجاد فرصت‌های برابر و ارتقاء سطح شاخص‌هایی از قبیل آموزش، سلامت و .... ●ایجاد نظام جامع تأمین اجتماعی برای حمایت از حقوق محرومان و مستضعفان و مبارزه با فقر و حمایت از نهادهای عمومی و موسسات و خیریه‌ها ●تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و در صحنه‌های اجتماعی و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه عرصه‌ها ●تقویت هویت ملی جوانان متناسب با آرمان‌های انقلاب اسلامی: ○فراهم‌کردن محیط رشد فکری و علمی و تلاش در جهت رفع دغدغه‌های شغلی، ازدواج، مسکن و آسیب‌های اجتماعی آنان. ○توجه به مقتضیات دوره جوانی و نیازها و توانایی‌های آنان. ●اصلاح نظام اداری و قضایی درجهت: افزایش تحرک و کارآیی، بهبود خدمت‌رسانی به مردم، تأمین کرامت و معیشت کارکنان و ... ●آمایش سرزمینی مبتنی بر اصول: ○گسترش عدالت اجتماعی و تعادل‌های منطقه‌ای. ○رفع محرومیت‌ها خصوصاً در مناطق روستایی کشور. سیاست‌های امور اقتصادی (با توجه به سند چشم‌انداز بیست ساله): ●تحقق رشد اقتصادی پیوسته، باثبات و پرشتاب متناسب با اهداف چشم انداز. ○ایجاد اشتغال مولد و کاهش نرخ بیکاری. ●مهار تورم و افزایش قدرت خرید گروه‌های کم‌درآمد و محروم و مستضعف و کاهش فاصله بین دهک‌های بالا و پایین درآمدی جامعه. ●حمایت از تأمین مسکن گروه‌های کم‌در آمد و نیازمند. ●توسعه روستاها: ○ارتقا سطح درآمد و زندگی روستاییان و کشاورزان و رفع فقر، با تقویت زیرساخت‌های مناسب تولید و تنوع بخشی و گسترش فعالیت‌های مکمل به ویژه صنایع تبدیلی و کوچک و خدمات نوین، با تاکید بر اصلاح نظام قیمت‌گذاری محصولات.
برنامه پنجم توسعه	۱۳۹۰ الی ۱۳۹۴	سیاست‌های امور علمی و فناوری (با توجه به سند چشم‌انداز بیست ساله): تحول در نظام آموزش و پرورش با هدف ارتقاء کیفی آن در سه حوزه دانش، مهارت و تربیت و نیز افزایش سلامت روحی و جسمی دانش‌آموزان. سیاست‌های امور اجتماعی (با توجه به سند چشم‌انداز بیست ساله): ●تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و در صحنه‌های اجتماعی و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه عرصه‌ها ●تقویت هویت ملی جوانان متناسب با آرمان‌های انقلاب اسلامی، فراهم کردن محیط رشد فکری و علمی و تلاش در جهت رفع دغدغه‌های شغلی، ازدواج، مسکن و آسیب‌های اجتماعی آنان، توجه به مقتضیات دوره جوانی و نیازها و توانایی‌های آنان. سیاست‌های امور اقتصادی (با توجه به سند چشم‌انداز بیست ساله): گسترش عدالت اجتماعی با: ●تنظیم همه فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعه اقتصادی بر پایه عدالت اجتماعی و کاهش فاصله میان درآمدهای طبقات و رفع محرومیت... ●اقدامات لازم برای جبران عقب ماندگی‌های حاصل از دوران‌های تاریخی گذشته با تأکید بر مواردی چون: ○کاهش فاصله دو دهک بالا و پایین درآمدی جامعه به طوری که ضریب جینی به حداکثر ۰/۳۵ در پایان برنامه برسد. ○انجام اقدامات ضروری برای رساندن نرخ بیکاری در کشور به ۷ درصد. ○تأمین بیمه فراگیر و کارآمد و گسترش کمی و کیفی نظام تأمین اجتماعی و خدمات بیمه درمانی. ○توسعه نظام‌های پیشگیری از آسیب‌های فردی و اجتماعی. ○حمایت از اقشار محروم و زنان سرپرست خانوار. ○توسعه بخش تعاون با هدف توانمندسازی اقشار متوسط و کم‌درآمد جامعه به نحوی که تا پایان برنامه پنجم سهم تعاون به ۲۵ درصد برسد.

wnloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]

جدول(۲) مقایسه موارد مربوط به رفاه اجتماعی و رفاه خانواده در برنامه‌های توسعه

برنامه توسعه	فصل جداگانه امور اجتماعی	زیرمجموعه‌های فصل امور اجتماعی	تخصیص فصل جداگانه بودجه به رفاه خانواده	مخاطبان خدمات رفاه خانواده (گروه‌هایی که در متن برنامه به صورت مستقیم مورد اشاره قرار گرفته‌اند)	سازمان‌ها و نهادهای مجری و ارائه دهنده خدمات (مواردی که در متن برنامه به صورت مشخص مورد اشاره قرار گرفته‌اند)
برنامه اول توسعه	ندارد	ندارد	ندارد	عموم مردم، ساکنان مناطق محروم، روستائیان، عشایر، گروه‌های آسیب‌پذیر، زنان (مادران، زنان و مادران واقع در مقاطع سنی بالقوه باروری)، کودکان (دختران لازم‌التعلیم، کودکان لازم‌التعلیم، کودکان استثنایی)، زندانیان تازه آزاد شده، خانواده‌های زندانیان، جانبازان – رزمندگان، آزادگان، فرزندان خانواده‌های شهداء، مفقودین، اسراء، جانبازان و رزمندگان، اقشار مولد، جوان، کارکنان دولت	قوه قضائیه؛ وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی
برنامه دوم توسعه	ندارد	ندارد	ندارد	عموم مردم، خانواده‌هائی که سرپرست آن‌ها ازکار افتاده، خانواده‌های نیازمند زندانیان، مناطق محروم وروستاها، اقشار نیازمند و کم درآمد، معلولین، جوانان (متاهل، مجرد، سرباز)، کودکان و نوجوانان (دانش‌آموزان دختر، کودکان لازم التعلیم، دانش‌آموزان، کودکان بی‌سرپرست)، بانوان (زنان بی‌سرپرست)، بی سوادان کمتر از ۴۰ سال، بازنشستگان، موظفین، آزادگان، بسیجیان، رزمندگان، جانبازان، ایثارگران، خانواده شاهد، فرزندان شاهد، والدین شاهد	صدا وسیمای جمهوری اسلامی ایران، بیمارستان‌ها، درمانگاها و مراکز بهداشتی، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی
برنامه سوم توسعه	دارد تحت عنوان: فصل نظام تأمین اجتماعی و یارانه‌ها	ندارد	ندارد	عموم مردم، بیماران روانی مزمن، معلولین، سالمندان، بازنشستگان، ازکارافتادگان، بازماندگان، افراد فاقد شغل، اقشار و گروه‌های محروم و نیازمند جامعه، نیازمندانی که توان کار و فعالیت ندارند، خانوارهای کم درآمد، متقاضیان مسکن، اقشار آسیب‌پذیر، افرادی که نیاز به سرپرستی و یا نگهداری دارند، روستاییان و ساکنین مناطق کمتر توسعه یافته، تمامی پرسنل نیروی انتظامی، مأمورین اجرائی و عملیاتی نیروی انتظامی، دانش‌آموزان (دانش‌آموزان در مدارس شبانه‌روزی، دانش‌آموزان مناطق محروم و روستاها) جوانان (دانشجویان، عموم دانشجویان، دانشجویان نیازمند، دانشجویان تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی(ره) و سازمان بهزیستی، فرزندان جانبازان بیست و پنج درصد به بالا، فرزندان شاهد وفرزندان آزادگان)، زنان (زنان خودسرپرست، زنان بی سرپرست مناطق توسعه نیافته یا کمتر توسعه یافته و گروه‌های محروم جامعه)، ایثارگران (خانواده معظم شهدا، مفقودین و خانواده آن‌ها، اسراء و خانواده آن‌ها، آزادگان و خانواده آن‌ها، جانبازان و خانواده آن‌ها)	صندوق‌های رفاه دانشجویان، صندوق‌های بازنشستگی، آسایشگاه‌های جانبازان، نیروی مقاومت بسیج، شورای اقتصاد، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، مرکز امور مشارکت زنان ریاست جمهوری، کمیته امداد امام خمینی، سازمان بهزیستی کل کشور، سازمان‌های بیمه‌ای، سازمان تربیت بدنی، سازمان ملی جوانان، سازمان امور اداری و استخدامی کشور، سازمان برنامه و بودجه، سازمان صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، دانشگاه آزاد اسلامی، وزارتخانه علوم تحقیقات و فنآوری، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، وزارت امور اقتصادی و دارایی، وزارت بهداشت درمان وآموزش پزشکی، وزارت آموزش و پرورش، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت مسکن و شهرسازی، قوه قضائیه
برنامه چهارم توسعه	تحت این عنوان ندارد ولی در بخش سوم (توسعه سلامت، امنیت انسانی و عدالت اجتماعی) به امور اجتماعی پرداخته شده است	دارد تحت عناوین: • ارتقاء سلامت و بهبود کیفیت زندگی • ارتقاء امنیت انسانی و عدالت اجتماعی	ندارد	عموم مردم و خانواده‌ها، روستائیان، عشایر، کارگران، کارمندان، افراد جویای کار، سالمندان، جوانان، دانشجویان، فارغ‌التحصیلان، معلولین (بیماران روانی مزمن)، افراد و گروه‌های در معرض آسیب‌های اجتماعی، آسیب‌دیدگان اجتماعی(معتادان)، افراد و خانواده‌های بی‌سرپرست، فقرا، اقشار کم‌درآمد و نیازمند (جمعیت زیر خط فقر مطلق، جمعیت بین خط فقر مطلق و خط فقر نسبی، جمعیت‌های سه دهک پائین درآمدی)، زنان (زنان سرپرست خانوار، زنان خودسرپرست، زنان سرپرست خانواده تحت پوشش دستگاه‌های حمایتی)، کودکان (دانش‌آموزان، کودکان یتیم و بی سرپرست)، ایثارگران (خانواده معظم شهدا، جانبازان و خانواده آنان، آزادگانو خانواده آنان)	بنگاه‌های اقتصادی، دستگاه‌ها و نهادهای متولی نظام تأمین اجتماعی، نهادهای غیردولتی و مؤسسات خیریه (تشکل‌ها، انجمن‌ها و گروه‌های خیر مسکن‌ساز)، صندوق قرض‌الحسنه توسعه اشتغال روستائی، صندوق اشتغال نیازمندان
برنامه پنجم توسعه	دارد تحت عنوان: فصل اجتماعی	دارد تحت عناوین • بیمه‌های اجتماعی • سلامت • بیمه سلامت • حمایتی و توانمندسازی • سرمایه اجتماعی، جوانان و خانواده • ایثارگران	ندارد	روستاییان، ساکنان حاشیه شهرها، عشایر، کارگران، کارمندان، بازنشستگان، موظفین، خانوارهای کارکنان کشوری و لشکری شاغل و بازنشسته، اتباع خارجی مقیم کشور، جوانان، بیماران خاص و صعب‌العلاج، معلولان، مصدومین حوادث و سوانح رانندگی، اقشار نیازمند، افراد بی‌سرپرست، افراد تحت پوشش سازمان‌ها و نهادهای حمایتی، خانواده‌هایی که سرپرست آن‌ها تحت پوشش هیچ‌گونه بیمه‌ای نیست، کودکان (والدین کودکان با نیازهای خاص، کودکان با نیازهای خاص)، زنان (زنان سرپرست خانوار)، ایثارگران (پدر، مادر، همسر و فرزندان شهداء، جانبازان و افراد تحت‌تکفل آنان، آزادگان و افراد تحت‌تکفل آنان)	نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، قوه قضائیه، سازمان بهزیستی کشور، شهرداری، وزارت کشور، شورای عالی استان‌ها، مرکز امور زنان و خانواده ریاست جمهوری، وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی، کلیه ارائه‌کنندگان خدمات بهداشتی و درمانی، وزارت کار و امور اجتماعی، صندوق تأمین اجتماعی و صندوق بازنشستگی، وزارت امور اقتصادی و دارائی بازرگانی، وزارت صنایع و معادن، بنیاد شهید و امور ایثارگران، سازمان‌ها و نهادهای حمایتی، دانشگاه‌ها و مراکز و مؤسسات آموزشی و پژوهشی، وزارت علوم تحقیقات و فناوری، ستاد کل نیروهای مسلح، وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، بنیاد شهید و امور ایثارگران، وزارت مسکن و شهرسازی، وزارت آموزش و پرورش، جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران، سازمان ملی جوانان

بحث و نتیجه گیری

بررسی برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب نشان می‌دهد که در برنامه اول و دوم عمرانی قبل از انقلاب فصلی به نام امور اجتماعی یا اصلاحات اجتماعی وجود داشت ولی از رفاه خانواده به طور اخص بحثی به میان نیامده است. در برنامه سوم عمرانی قبل از انقلاب برنامه‌های رفاهی مد نظر بوده ولی به شکل جداگانه رفاه خانواده مطرح نشده است. در برنامهٔ چهارم عمرانی قبل از انقلاب، فصل «رفاه اجتماعی» به عنوان یکی از فصول برنامه توسعه و برنامه‌ای تحت عنوان «رفاه خانواده و کودک» نیز در ذیل این فصل دیده شد. این برنامه در ارائه خدمات «آموزشی» رویکردی فراگیر دارد و در ارائه خدمات «مالی و اقتصادی» به خانواده‌ها رویکرد آن تا حدودی شبیه به رویکرد استحقاق‌سنج است. برنامهٔ پنجم عمرانی قبل از انقلاب نیز به طور توام، هدف‌هایی از نوع فراگیرانه و استحقاق‌سنج را در بر گرفته است. در این

wnloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]

برنامه به طـور خاص به خانواده و کودک، کودکان بی‌سرپرسـت، توانبخشـی گروه‌های خاص، سالمندان و آسـیب‌دیدگان توجه شده اسـت و وزارت رفاه نیز در این دوره تشـکیل شـد. در نهایت نیز در تدوین برنامهٔ ششم عمرانی قبل از انقلاب نیز به رفاه خانواده و مراکز رفاه خانواده توجه خاص شده بوده است.

بـه طـور کلی می‌تـوان عنوان کرد کـه در طول زمـان در تدوین برنامه‌هـای عمرانی قبل از انقلاب، نگاه بـه خانواده به مرور عمیق‌تر می‌شود. در این شش برنامه در سیاست‌های اشتغال مرتبط با خانواده، مدل حمایـت عمومی (حمایت مـرد نان‌آور) وجـود دارد. در این سـال‌ها نقش زنان سنتی است و کمتر به اشتغال زنان توجه شده است یا به مشکل زنان شاغل کمتر در قالب یک برنامه پرداخته شده است. از جملـه نواقص برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب را می‌توان تداخل در فعالیت سـازمان‌ها و مـوازی‌کاری در ارائه خدمات و عدم وجود ارتباط مطلوب بین موسسات دولتی و خصوصی و... دانست.

در بررسـی وضعیت رفاه خانواده پس از انقلاب جمهوری اسلامی ایران، برنامه‌های مرتبط با خانواده که در حال حاضر در کشورمان در دسـت تدوین و اجرا است، شامل این موارد است: سند امنیت زنان و کودکان در روابط اجتماعی، منشور حقوق شهروندی، اجرای برنامه تنظیم خانواده، برنامه ملی سـلامت کودک، حمایت و بهبود تغذیه با شـیر مادر، برنامه مشـاوره ژنتیک قبل از ازدواج و بارداری، ارتقای سـطح بهداشـت روان، تقویت بنیان خانواده با ایجاد مراکز مداخله در خانـواده بـه منظور کاهش طـلاق، ارتقاء مهارت‌هـای زندگی، توانمندسازی افراد و گروه‌های در معرض آسیب، طرح جامع کنترل و کاهش آسـیب‌های اجتماعی و بازتوانی آسیب دیدگان اجتماعی، توانمندسـازی زنان خودسرپرست و سرپرسـت خانوار، توان‌بخشی گروه‌های خاص و غیره.

همچنیـن نهادهایـی کـه در ایران مسـئولیت خانـواده را بر دوش گرفته‌انـد عبارتند از : مرکز امور زنان و خانواده ریاسـت جمهوری، دفتر امور زنان و خانواده سـازمان بهزیسـتی، دفتر زنان وخانواده (یا زنان) وزارتخانه‌ها،کمیته امداد و سازمان‌های مردم‌نهاد.

در بررسـی برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب، می‌توان عنوان کرد که برنامه‌ی اول توسـعه‌ی بعد از انقلاب رویکردی آسـیب‌نگر به تأمین رفاه دارد. در این برنامه نگرشی شبیه به استحقاق‌سنجی البته با اولویت تشـخیص سیاست‌گذاران دنبال شده است و مشکلات پس از جنگ باعث شـده که توجه عمدتا معطوف به خانواده‌های شهدا و جانبازان و پـس از آن بـه خانواده‌های مهاجریـن و خانواده‌هـای نیازمندان باشـد. در برنامهٔ دوم توسـعه بعد از انقلاب نیز خانواده‌های نیازمند، بی‌سرپرست و معلولین مورد توجه قرار دارند. اگر چه در برنامهٔ سوم پیشـرفت‌های رفاهی زیادی در مورد خانواده صورت گرفته ولی در این برنامه نیز هیچ بخشـی تحت عنوان رفاه وجود ندارد و بهزیستی هم در زیر مجموعهٔ بهداشـت و درمان واقع شده است. رویکرد غالـب در این دوره رویکـردی بیمارنگر و آسـیب‌محور به خدمات رفاهی و نیازمندان رفـاه اسـت. در برنامـهٔ چهارم توسـعه نیز خانواده‌هـای کم‌درآمـد، کاهـش فقـر و حمایت از خانواده‌های آسـیب‌دیده بیشـتر مدنظر بوده اسـت. در زمـان برنامه چهارم وزارت رفاه تشکل یافته‌تر شد و مسئول امور رفاهی شد و به اقدامات مددکاری اجتماعی و اجتماع محور در این برنامه توجه خاصی شـده اسـت. برنامه پنجم نیز توانمندسازی افـراد و گروه‌هـای نیازمنـد به ویـژه زنان سرپرسـت خانوار و معلـولان نیازمند را با تأکید بر برنامه‌های اجتماع محور و خانواده محور مد نظر قرار داده اسـت. سـطح‌بندی خدمات حمایتی و بیمه‌های زنان سرپرست خانـوار از دیگر مواردی بـوده که در این برنامه گنجانده شده است.

با توجه به موارد تحلیل شده می‌توان عنوان کرد که عدم وجود رویکـردی کل‌نگر به خانواده در سیاست‌های رفاه خانواده‌ی اکثر قریب به اتفاق کشـورها مشـاهده می‌شود و اکثریت کشـورها نگرشـی بیمارمحور و آسیب‌محور به خانواده دارند و سیاست‌های آن‌هـا برای کمک به خانواده‌های نیازمند و مسئله‌دار وضع شده اسـت. به نظر می‌رسد در ایـران نیـز رویکـردی سـلامت‌نگر به سیاسـت رفـاه خانـواده وجود نـدارد. در ایران رفاه خانواده خدمـات پایه‌ای را ارائه می‌دهد. یعنی خدمات بر اسـاس صلاح‌دید دولـت و در حد نیازهای اساسـی و تنها به خانواده‌هایی که دچار مشـکل گردیده‌اند، ارائه می‌شـود. در واقع سیاست خانواده در ایران فراگیر نمی‌باشـد و رویکرد غالب در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های رفاهی برای خانواده در دسـتگاه‌های متولی شـبیه به الگوهای استحقاق‌سـنجی و یا استطاعت

wnloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]

سنجی اســت. البته با تشــخیص «استحقاق» توسط «سیاست‌گذار».

علیرغم اینکه نگرش کل‌نگــر به خانواده هویــت می‌بخشــد، اجــزا را در درون این سیستم منســجم می‌نماید و باعث حمایت و حفاظت این نهاد در مقابل خطرات می‌گردد، در ایران خانــواده به عنوان یک کل در نظر گرفتــه نمی‌شــود و کارکردهــای مختلف آموزشی، تربیتی، اقتصادی و اجتماعی و... آن نادیده انگاشته شده است.

ایران هم مانند بعضی کشــورها، سیاســت خانواده ضمنی دارد. اما سیاســت ســلامت و اشــتغال صریح دارد. همچنین باید اذعان داشــت کــه بســیاری از سیاســت‌ها مانند سیاست‌های مســکن، آموزش، بهداشت و سلامت و... با سیاست‌های مربوط به خانواده هم‌پوشانی دارد و در ارتباط نزدیک است. در واقــع همه برنامه‌هایی کــه در مورد رفاه تدوین می‌شود، به نوعی با خانواده و اعضاء آن در ارتباط می‌باشد. از این رو، لازم است که سیاســت خانواده در ایــران بطور اخص تعریف و تعیین شود.

همچنیــن ایــران مانند کشــورهای لیبرال نیســت که همجنس‌گرایی یا آزاد گذاشتن نام خانوادگی بر فرزندان را در سیاســت‌ها داشــته باشــد و مانند کشــورهای سوسیال دموکرات هم نیست که حمایت‌های بالایی از نظر هزینــه و کمک‌های مالی به خانواده داشته باشــد. در ایران دولت از طریق تامین مزایای شــغلی محــدود در خانواده دخالت می‌کنــد و همچنین مداخله دولت برای ارائه یارانه زمانی صورت می‌گیرد که خانواده در ارائه خدمت به اعضایش به طور کامل قادر نباشد. در ایران بر نقش سنتی خانواده تاکید می‌شــود و مدل "مرد نان‌آور" مورد توجه قرار می‌گیــرد. این ویژگی‌هــا در بعضی از کشورهای محافظه کار دیده می‌شود.

در نهایــت می‌تــوان عنوان کــرد که اگر چه در ایران نگرشــی سنتی برای حفظ نهاد خانــواده وجود دارد اما حمایت‌های دولتی از این نهاد، در حد کافی نیســت و به نظر می‌رسد که در اندیشه کلی سیاست‌مداران در کشور ایــران، حمایت از خانواده در تلاش برای حفــظ نقش زن و مرد در سیاست‌گذاری‌هایی چون، عدم مداخله در خانواده، حمایت محدود از زنان سرپرســت خانوار، تدوین برخی سیاست‌های حمایتی شغلی برای زنان و مواردی مانند آن خلاصه شــده اســت. در واقع در حال حاضر در ایران، حمایت‌های قانونی لازم برای مداخله در مشــکلات و بحران‌هــای خانــواده وجود ندارد، حمایت‌هــای اقتصادی خاصی در جهــت حفظ و بقای خانــواده صورت نمی‌پذیــرد و در مجموع خدمات و قوانین در این ارتباط بســیار اندک اســت و پاســخگوی نیازهای روز افزون خانواده نیســت، و این در حالی است که سازمان خاصی هم متولی سیاست‌گذاری و اجرا برای رفاه خانواده نمی‌باشد و ســازمان‌های مــردم نهاد فعال نیــز در این عرصه نیز بســیار اندک می‌باشند.

همچنین رفاه و عدالت یکی از دغدغه‌های حرفه مددکاری اجتماعی اســت و این حرفه نقش مهمی در حســاس کردن سیاست‌گذاران و ارائه‌دهنــدگان خدمات اجتماعی، به نیازهــای جامعه برعهده دارد و مــددکاران اجتماعی می‌توانند سیاســت‌گذاران خدمــات اجتماعی را بــرای اصلاح خدمات، سیاســت‌گذاری‌های موثــر یا تدوین خط مشــی‌های دقیق و هم‌چنین ارائه الگوی متناســب با فرهنگ جامعه، یاری رســانند (اقلیما و عادلیان راسی، ۱۳۸۷؛ توئلوتریز، ۱۳۸۶). لذا لازم اســت مددکاران اجتماعی با توجه به نقشی که می‌توانند در این زمینه ایفا کنند، نقش پررنگ‌تری در عرصه کلان رفاه خانواده داشته باشــند و نهادهای سیاســت‌گذار نیز از در مراحــل مختلف تدوین، برنامه‌ریــزی، اجــرا و ارزیابــی برنامه‌های مختلف رفاهــی از آراء و نظرات تخصصی متخصصان حوزه اجتماعی بهره ببرند.

wnloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]

منابع

References:

Artidar, Tayebeh.(1386) Laws of Family and women in Islamic Republic Of Iran. Government Center of Family and women. Tehran: Sureh Mehr publication. (in Persian)

Blakemore, Ken, Griggs, Edwin (1385),Social policy: an introduction. Translated by A. A. Saeedi & S. Sadeghi Jaghe. Tehran: Social Security Research Center. (in Persian)

Bogenschneider, Karen(2006).Teaching Family Policy in Undergraduate and Graduate Classrooms: Why It's Important and How to Do It Better. Family Relations, 55 (January 2006), 16–28. Blackwell Publishing. National Council on Family Relations.

Bogenschneider, Karen(2014), Family Policy Matters : How Policymaking Affects Families and What Professionals Can Do, 3rd Edition. Routledge – 2014 – 442 page

Constitution of the Islamic Republic of Iran. Available at: http://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution. (in Persian)

Eghlima, Mostafa & Adelian Rasi, Hamideh(1387). Techniques of Working with Community: Community Social work. Mashhad: Fara Angizesh publication. (in Persian)

First Development Program of Iran 1334-1327(1327). Tehran: Plan and Budget Organization. (in Persian)

First Economic, Social and cultural Development Program of Iran 1362-1366(1361). Tehran: Plan and Budget Organization. (in Persian)

Fifth Economic, Social and cultural Development Program of Iran 1390-1394(1389). Tehran: Plan and Budget Organization. (in Persian)

Fifth Development Program of Iran 1352-1356(1351). Tehran: Plan and Budget Organization. (in Persian)

Forth Development Program of Iran 1347-1351(1346). Tehran: Plan and Budget Organization. (in Persian)

Forth Economic, Social and cultural Development Program of Iran 1384-1388(1383). Tehran: Plan and Budget Organization. (in Persian)

Makinin, Tina(1379).Construction, Social Policy and Poverty Pressure, Translated by: Abutorab, Sohrab. Social Security Journal, Vol. 5. 137-162. (in Persian)

Majdfar, Fatemeh(1382). General Sociology. Tehran: Shoa' Publication, 1st ed. (in Persian)

McCarthy, Ribbens & Rosalind, Jane Edwards(1390). Key concepts in family studies. Translated by M. M. Labibi. Tehran: Elm Publcation. (in Persian)

Mizrahi, Terry & Davis, Larry E. (Editor s in Chief) (2008).ENCYCLOPEDIA OF SOCIAL WORK,20TH edition, VOLUME 2 : D-I. NASW PRESS OXFORD UNIVERSITY PRESS

Pinker, Robert A. (2014),Britannica Encyclopedia, Last Updated 9-25-2014, Available at : http://www.britannica.com/.

Second Development Program of Iran 1334-1341(1334). Tehran: Plan and Budget Organization. (in Persian)

Second Economic, Social and cultural Development Program of Iran 1373-1377(1372). Tehran: Plan and Budget Organization. (in Persian)

Shadlu, Shideh(1384). Role of Institutions in Family of worldwide level. Women's Right Journal. Vol. 24. 8-14. (in Persian)

Sixth Development Program of Iran 1357-1361(1355). Goals, Strategies and Policies. Tehran: Plan and Budget Organization. (in Persian)

Sixth Development Program of Iran 1357-1361(1357). Detailed Program. Tehran: Plan and Budget Organization. (in Persian)

Seekings, Jeremy. (2005). The Politics of Welfare Regimes in the south. Paper to be presented at the Yale Conference on Distributive Politics, New Haven, April / May 2005.

Scruggs, lyla A. & Allen, James p. (2006). Social Stratification and Welfare Regimes for the 21 Century. Revisiting the" Tree Worlds of Welfare Capitalism" Paper prepared for delivery at the 15th International Conference of Europeanists, drake hotel, Chicago, March 30, April 1, 2006.

Third Development Program of Iran 1341-1346(1341). Tehran: Plan and Budget Organization. (in Persian)

Third Economic, Social and cultural Development Program of Iran 1379-1382(1378). Tehran: Plan and Budget Organization. (in Persian)

Twelvetrees, Alan C.(1386). Community work(Practical social work), Translated by Farideh Hemmati. Tehran: Samt Publication. (in Persian)

wnloaded from socialworkmag.ir on 2026-10-11]